

Syvälouotaus

Odotettu hakuteos länsimaisen esoterian historiasta Skandinaviassa

Henrik Bogdan & Olav Hammer (toim.): *Western Esotericism in Scandinavia*. Brill 2016. 698 s. ISBN 978-90-04-30241-9.

Brill-kustantamon keväällä 2016 julkaisema *Western Esotericism in Scandinavia* tuo monin tavoin helpotusta länsimaisen esoterian historian parissa puurtavien pohjoismaisten tutkijoiden työhön. Kahden alalla meritoituneen uskontotieteilijän, Henrik Bogdanin ja Olav Hammerin toimittama julkaisu on rakenteeltaan tyylipuhdas hakuteos. Se summaa esoteeristen ja okkulttisten liikkeiden ja virtausten skandinaavista historiaa 1500- ja 1600-lukujen alkemiasta, astrologiasta ja magiasta 2000-luvun aikalaiskulttuurissa vaikuttaviin *New Age* -liikkeeseen, uuspakanuuteen ja UFO-liikkeisiin asti. Kirjassa on neljä selkeää maantieteellistä painopistettä: Tanska, Norja, Ruotsi ja Suomi.

Pelkästään teoksen sisällysluetteloa selaamalla käy selväksi, että *Western Esotericism in Scandinavia* ratkoo ongelmaa, joka on askarruttanut länsimaisen esoterian kenttää pohjoismaisesta kulmasta katsovia jo pitkään. Vaikka kansainvälinen tutkimuskirjallisuus on viime vuosina laajentunut huimaa vauhtia teomajen ja näkökulmien suhteen – määrällisestä volyymistä puhumattakaan – sen kroonisena vaivana on ollut eurooppalaisten valtakielten ja suurten valtioiden hegemonia. Tutkimuskentän aineistot, historialliset avainhenkilöt, liikkeet, yhteisöt sekä näiden taustakontekstit ovat kaikki nousseet pääasiassa Britannian (transatlanttisesti ajateltuna myös Yhdysvaltojen), Ranskan ja Saksan historioista ja niiden suurkaupunkien kulttuureista, mikä puolestaan on näkynyt tutkijoiden tekemisissä yleistyksissä ja käsitteellisissä linjauksissa. Länsimaisen esoterian historia on ollut suurelta

osin muutaman eurooppalaisen suurvallan historiaa. Bogdanin ja Hammerin mukaan hakuteoksen yhtenä tavoitteena on korjata kentän maantieteellistä epäsuhtaa ja avata keskustelua siitä, miltä länsimaisen esoterian historia näyttää, kun sitä tarkastellaan totuttujen keskusten ulkopuolelta. Perusteltu ja oivallinen täky, jota myös alan kotimaisten tutkijoiden kannattaa käyttää.

Pohjoismaista esoteriaa tutkivan historioitsijan on ollut aiemmin melko hankala luoda kulttuurimaantieteellinen lähikonteksti tutkimuskohteensa ympärille. Esimerkiksi suomalaisen esoterian historiassa yhteydet Ruotsin suuntaan ovat tunnetusti olleet tärkeitä, mutta ruotsalaisen kentän hahmottaminen ja tutkimuskaanonin selvittäminen on ollut selvästi työläämpää kuin perehtyminen hyvin markkinoituun tutkimukseen, joka on sivunnut eurooppalaisen kulttuurihistorian pääkallopaikkoja. Omat kiemuransa luo erilaisten ja -tasoisien populaarien julkaisujen massa, jonka hallinta on sula mahdottomuus. Tässä suhteessa *Western Esotericism in Scandinavia* on täsmätyökalu. Koska kyseessä on laajasti rajattu hakuteos, sen yksittäiset artikkelit eivät luonnollisestikaan voi olla kaiken kattavia. Tieteellisten asiantuntijoiden laatimina ne kuitenkin tarjoavat kompaktin johdatuksen pohjoismaisen esoterian historiaan ja sen tärkeimpiin ilmiöihin. Lisäksi teoksen viiteapparaatista ja kirjallisuusluettelosta avautuu pääsy keskeiseen tutkimuskirjallisuuteen, jonka tavoittaminen on ennen tätä edellyttänyt paljon työtunteja.

Historiatieteen näkökulmasta teoksessa on myös ongelmia. Päällimmäisenä esiin pistää *Western Esotericism in Scandinavian* teoreettis-käsitteellinen yleislinja, jossa on tuntuva uskontotieteellinen ja kulttuurintutkimuksellinen korostus. Asetelmassa ei tietenkään ole mitään itsestään selvää vikaa, vielä vähemmän on kyse siitä, että katsoisin historiantutkijoilla olevan jonkinlaisen esikisoikeuden menneisyyden

ilmiöiden tutkimiseen. Valitusta linjasta koituu kuitenkin metodologisia ja tulkinnallisia seurauksia. Teoksen analyttinen ote rakentuu suurelta osin universalisoivan ”globaalin esoterian (*global esotericism*)” käsitteen varaan – konsepti, jota länsimaisen esoterian tutkimuksen nykyiset auktoriteetit ovat viljelleet laajemminkin – mikä tarkoittaa, että skandinaavisen esoterian historia jäsenyytään eräänlaisen saman logiikan kautta. On olemassa ennalta määritelty käsitys esoteriasta, sen temaattisista ja käsitteellisistä sisällöistä, jolloin myös teoksen luomasta historiakuvausta tuntuu tulevan osin ennalta päätetty. Historia on merkityksellinen vain siinä määrin kuin se vastaa abstrahoituihin ennako-oletuksiin tai tytopologisoituihin, joita tutkijat ovat laatineet teoreettisten lähtökohtiensa varassa.

Western Esotericism in Scandinavian näkökulmaa arvioitaessa on toki huomioitava kirjan luonne. Pohjoismaiden pitkästä historiasta on rajattava esiin haku-teoksen kannalta oleellisin aines, eikä teorialähtöistä jäsennostapaa ole tässä moninaisuudessa syytä pitää lähtökohtaisesti kelvottomana ratkaisuna. Pidän kuitenkin ongelmana, että menetelmällinen linja tuntuu paikoin ristiriitaiselta Bogdanin ja Hammerin määrittelemien tärkeiden tutkimustavoitteiden kanssa. Toimitajien mukaan teoksen tarkoituksena on esitellä – sosiologi Roland Robertsonia lainaten – globaalin esoterian ”glokalisaatioita (s. 2.)”, pohjoismaiden erityisiin historiallisiin, poliittisiin ja kulttuurisiin konteksteihin kytkeytyviä spesifejä ilmiöitä, joiden pohjalta vakiintunutta kuvaa länsimaisen esoterian historiasta voidaan tarkastella kriittisesti. Historiallisen erityisyyden ja toiseuden tavoittamista kuitenkin vaikeuttaa, että universaalista esoteriasta tehdään tulkinnallinen amalgaami, jonka avulla 1600-luvun alkemistit ja magian harjoittajat voidaan vetää samalle jatkumolle 1900-luvun taitteen teosofien ja 2000-luvun UFO-liikkeiden kanssa.

Esimerkinä tytopologisoivan otteen ongelmista toimii kirjan luku, joka tarkastelee vuosisadan vaihteen suomalaista teosofiaa kansainvälisen Teosofisen Seuran rajaamasta näkökulmasta. Jos oikeaa tai virallista ja samalla ”globaalin esoterian” piiriin kelpaavaa teosofista kantaa edustaa vain se, joka on tuotettu Teosofisen Seuran piirissä (esim. s. 563, 565), on vaarana, että osa juuri tuon ajan suomalaiselle yhteiskunnalle tyypil-

lisistä erityispiirteistä jää huomaamatta. Tässä tapauksessa paitsioon jää esimerkiksi koko se laaja uskonto-kriittinen keskustelu, jota suomalainen älymystö ja nouseva keskiluokka kävivät viimeistään 1880-luvun taitteesta alkaen ja joka kytkeytyi tiiviisti yhteen sukupuolikäsitysten murroksella oli suuri vaikutus siihen, millaisin painoituksin Teosofisen Seuran opit saattoivat ankuroitua silloiseen aikalaikulttuuriin. Artikkelisiivuuttaa myös 1900-luvun alun ideologiset synteetit, kuten vaikkapa varhaisen työväenliikkeen ja teosofian ja myös muiden esoteeristen liikkeiden välillä tapahtuneet rajankäynnit. Nekin toivat erityistä lisäväriä suomalaiseen teosofiaan ja näkyivät myös Teosofisen Seuran piirissä. Tätä teemaa koskevaa tuoretta historiantutkimusta olisi ollut saatavilla, mutta siihen ei viitata.

Koska *Western Esotericism in Scandinavia* profiloituu uskontotieteen ja kulttuurintutkimuksen ohella myös historian alaan niveltäväksi yleisteokseksi, on nähdäkseni perusteltua arvioida sitä historiantutkimuksen kriteereillä. Tästä näkökulmasta katsottuna kirjan parasta antia on käytännöllisyys. Se toimii paitsi laajana johdatuksena pohjoismaisen esoterian historiaan ja sen ilmiöiden kirjoon myös käteväänä portaalina alan kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen. Näiltä osin teos on toimiva ja kaivattu työväline historiantutkijoiden ja -opiskelijoiden käyttöön. Toisaalta on tärkeää muistaa, ettei *Western Esotericism in Scandinavia* ole yleispätevä esitys pohjoismaisen esoterian tutkimuksesta tai siinä käytetyistä näkökulmista, ja että sen tarjoamassa kokonaiskuvassa on aukkoja, jotka haittaavat tehtävänannon toteutumista. Teos sivuuttaa monia alueen historiaa muokanneita ideologisia ja rakenteellisia prosesseja, jonka lisäksi sen artikkelit tarkentuvat pääasiassa koulutettuun säätyläistöön ja/tai älymystöön kuuluviin miehiin. Samalla käy kyseenalaiseksi, keiden historiasta on oikeastaan kyse siinä skandinaavisessa, länsimaisessa, saati ”globaalissa” esoteriassa, joista Bogdan ja Hammer puhuvat. *Western Esotericism in Scandinavia* tekee varteenotettavan avauksen, mutta tarvitaan paljon uutta tutkimusta ja monitieteistä dialogia, ennen kuin edellä mainitut suuret kokonaiskuvat alkavat kirkastua.

ANTTI HARMAINEN, FM
TAMPEREEN YLIOPISTO